

Bíró Sándor:

AZ ERDÉLYI MAGYAR–ROMÁN VISZONY A LEGUTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

I. A DUALIZMUS KORA

Az erdélyi magyar–román viszony alakulása egyike történelmünk legizgatóbb kérdéseinek. Fontosságához képest magyar részről aránylag nagyon keveset foglalkoztak vele. Jelentőségét e század elején alig egy-két magyar államférfi ismer-te fel, s az is akkor, amidőn a két nép viszonya már egészen el-mérgesedett. Ennek a tájékoztatlanságnak tulajdonítható a szo-morú tény, hogy a régebben olyan találékony magyar politika végeredményben alig tett valamit, amivel a román kérdésből származó veszedelmeket megelőzhette volna.

A magyar–román viszony a múlt század harmincas éveitől kezdve szinte minden évtizedben másképpen, más és más té-nyezők hatása alatt alakult ki. A szabadságharc idején a két nép elkeseredett harcban birkózott egymással. Ekkor a különösen román részről elkövetett szörnyű kegyetlenségek hatása alatt úgy látszott, mintha a békés együttélés és megértő jó viszony lehetőségei örökre megszűntek volna. De az osztrák önkény-uralom által okozott közös szenvedések enyhítették a ro-mán–magyar feszültséget, sőt sok helyen határozottan meg is szüntették. Több erdélyi helységben megértő és baráti viszony alakult ki a nemrég még szemben álló felek között. Erdély vá-rosaiban gyakoriak voltak a magyar–román barátság ünnepi megnyilvánulásai. Széchenyi halála alkalmával a Marosvásár-helyen rendezett gyászünnepségen a románok is megjelentek, mert – mint szónokuk mondotta – a legnagyobb magyar tragi-kus halála felett ők is éppen olyan szomorúságot éreznek, mint a magyarok. Brassóban, Kolozsvárott hasonló jelenetek ját-szódtak le. Kolozsvárott 1860. június 28-án, egy hangverseny

után rendezett ünnepi vacsorán a magyar és román társadalom vezetői a két nép baráti viszonyának szükségességét messzehangzó szónoklatokban hangsúlyozták. Ez alkalommal román részről az egyik szónok éppen az a dr. Rațiu János volt, aki harmincegynéhány évvel később mint a hírhedt memorandumper főszereplője vált ismeretessé.

Ez a biztató helyzet a hatvanas években megváltozott. Az októberi diploma és a februári pátenz alapján Erdélyben a románság nagy politikai szerephez jutott. A nagyszebeni Landtagon a szász és román képviselők a román nemzetet Erdély negyedik bevett nemzetének, nyelvét a némettel és magyarral egyenlő jogú nyelvnek nyilvánították. Mivel a magyarság az oktrojált alkotmány elleni tiltakozásképpen a politikai életből visszavonult, Erdély közigazgatásában és kormányzásában a románok egyre nagyobb szerephez jutottak. A román középosztály meglehetősen gyér és elég műveletlen elemei ez alkalommal majdnem mind elhelyezkedtek. Csakhamar kiderült, hogy az osztrák kormány árnyékában céljuk a magyarság háttérbe szorítására irányul mindenütt. Ezt nemcsak a magyarok, de még a bécsi német újságok is megállapították. A románság már-már úgy érezte, hogy Erdély a kezébe került.

Erre az érzésre kemény csapásként hullott az osztrák–magyar kiegyezés közeledő valósága. A románság vezetői mindent elkövettek e kiegyezés megakadályozására. Mikor látták erre irányuló fáradozásaik hiábavalóságát, megindították a harcot az erdélyi különállóság fenntartása érdekében. Terveik azonban nem sikerültek, és az unió a kiegyezéssel együtt megvalósult. A románok az 1867-es kiegyezési országgyűlésen még egy kísérletet tettek. Erdély számára olyan önkormányzatot követeltek, mint amelyet Horvátország kapott. Midőn ez a tervük sem sikerült, az unió végrehajtása ellen rendeztek tüntetéseket. Tordán gr. Péchy Manó királyi biztos előtt dr. Rațiu nyíltan kijelentette, hogy az erdélyi románság, ha kell, száz évig is küzdeni fog Erdély autonómiájáért. Az unió azonban a tüntetések ellenére is megvalósult, és olyan befejezett tény lett, amelyen többé a románok nem változtathattak.

Ez azonban nem jelentette azt, mintha belenyugodtak volna az új helyzetbe. Az a pár esztendő, mely alatt Erdélyt úgyszólván kezükben tartották, kitörölhetetlen nyomokat hagyott a román középosztály lelkében. Maga a román nép még nem nagyon mutatkozott az unió ellenségének. De vezetői mindenáron a régi, 1864-ben megvalósult állapotot szerették volna visszaállítani. Az autonómiához azért ragaszkodtak, mert ha ezt egyszer megkapják, számbeli túlsúlyuknál fogva Erdélyt csakhamar ismét kezükbe keríthették volna, s azután már a Romániával való egyesülés nem jelentett volna komolyabb nehézséget. Ámde ezt a magyar államférfiak is tudták. Különösen Andrassy látta világosan a románok által követelt önkormányzat és a dákoromán eszmék összefüggését. Éppen ezért a magyar államférfiak egyike sem volt hajlandó az önkormányzati megoldásba belemenni. Ellenben a nemzetiségi törvénnyel elmentek a megértés és engedékenység legszélsőbb határáig. Ebben a törvényben olyan jogokat helyeztek kilátásba, melyekhez hasonlókkal akkor Európa egyetlen más nemzetisége sem rendelkezett. Így akarták Deák, Eötvös és velük együtt a nemzetiségi kiegyezést őszintén óhajtó magyar politikusok a Magyarországon élő nemzetiségeket kibékíteni.

A románok azonban ezt a törvényt kevesellték, s amikor elenjavaslatukat a képviselőház visszautasította, nyíltan kifejezték elégedetlenségüket. A törvény megszavazása után nem sokára kimondták a passzivitást. 1869. március 7-én Szerdahelyen értekezletet tartottak és ott elhatározták, hogy a románság a politikai életben nem vesz részt, és a választásokon nem állít jelölteket. Ezt a határozatot részben a magyarok példájára gondolva mondták ki. Úgy vélték, helyzetük hasonló a magyarokéhoz, akik az abszolutizmus idejében szintén a politikai passzivitással tüntettek az önkényuralom ellen. A románok az 1867-es kiegyezést, illetve Erdély visszacsatolását Magyarországhoz önkényesnek minősítették, mivel az unió kérdésében nem hallgatták meg őket. Később úgy magyarázták a dolgot, hogy azért mondtak le a parlamenti képviselőtről, mert a magyarság politikája miatt véleményük szabad nyilvánítása lehetetlenné vált. Határozatuk azonban nem vonatkozott a magyar-

országi részek románjaira, sem pedig a törvényhatóságokon való részvételre. Annál kevésbé, mivel a passzivitást néhány tekintélyes román vezérférfi egyáltalán nem helyeselte. Közöttük legismertebb Şaguna volt, a görögkeleti egyház metropolitája, ő azonban véleményével kisebbségben maradt. Három év múlva híveivel Szebenben értekezletet tartott, melyen az aktivitás szükségességét hangoztatta. Habár az értekezlet az aktivitás érdekében emlékiratot adott ki, a főleg görög katolikusokból álló passzivisták vezetői kitartottak addigi felfogásuk mellett. Mindazonáltal az aktivisták érdeme volt, hogy Lónyay Menyhért akkori miniszterelnök elhatározta a magyar–román viszony megjavítását. E célból megkérdezte a passzivitas híveinek véleményét is.

Vancea balázsfalvi görög katolikus érsek, Bariţiu, a brassói *Gazeta Transilvaniei* szerkesztője és Raţiu azonban a passzivisták nevében olyan feltételeket szabtak – az unió revízióját –, melyet a magyar miniszterelnök nem fogadhatott el. A következő évben pedig meghalt Şaguna, s így román részről a passzivisták álláspontját többé nem is nagyon igyekeztek megváltoztatni. Az unió kérdése, illetve a román vezetők egy részének az erdélyi területi önkormányzatra vonatkozó követelése tehát már a dualizmus elején meglehetősen nehézkessé tette a magyar–román viszonyt. Ez azonban egyelőre csak a magyar és román középosztály tagjai között okozott némi feszültséget. A falvakban még nem romlott meg a viszony; a nagy néptömegek békében végezték munkájukat.

A passzivitáshoz ragaszkodó román vezetők magatartásának magyarázata a dákoromán gondolkozásban keresendő. Ekkor már a Kárpátokon innen és túl lakó román értelmiség teljesen a dákoromanizmus hatása alatt állott. Mindnyájan Traianus császár légionáriusait tekintették őseiknek, s valamennyien Dácia feltámasztásáról álmodoztak. Már az 1848-as balázsfalvi gyűlésen hallatszottak olyan hangok, melyek az erdélyi románoknak a román fejedelemségekkel való egyesítését követelték. Később Havaselve és Moldva 1859-ben megvalósult egyesülése megszorította a románok egyesítésének híveit. Cuza, a későbbi román fejedelem, több moldvai társával együtt részt vett

volt annak idején a balázsfalvi gyűlésen. Viszont erdélyi románok is szép számmal telepedtek le Bukarestben. Érthető ezek után a dákoromanizmus egyesítő hatása. A magyar emigráció vezetői csakhamar meggyőződtek erről. Klapka naplójában világosan foglalta össze erre vonatkozó tapasztalatait. A románok „különösen Erdély birtokára vonatkozó jogunkat vonják kétségbe, és ez országot tőlünk elannektálni még a legmérsékeltebbnek is vágya. Ezen uraknak reménykedésük körülbelül oda megy ki, hogy majd ha Ausztria is, Magyarország ellenségeképpen elvérzett, akkor Erdély érett gyümölcsként fog lábaik elé hullani. Szó sem lehet, hogy mi ezekkel egymást megérthesük” – fejezi be Klapka megállapításait. Cuza és Brătianu szintén ezen az állásponton voltak. Az utóbbi Cavour előtt nyíltan kijelentette, hogy a románok a magyarokkal Erdélyt illetőleg sohasem juthatnak egyetértésre. „Erdélyt Magyarországnak semmi szín alatt nem engedhetjük át – mondotta ez alkalommal. – A Kárpátokon túl lakó románok velünk akarnak egyesülni. Árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők.” Cuza hasonlóképpen többször kijelentette a francia és olasz konzuloknak, hogy ő „mint román fejedelem Erdélyről soha le nem mondhat”. Sőt a lengyel Zgliniczky szerint nemcsak Erdélyre, hanem a Bánátra is igényt tartott.

Az erdélyi románok vezetőinek nagy része ugyanígy gondolkozott. A Romániával óhajtott egyesülés előkészítése céljából akarták Erdélyben a román területi önkormányzatot kivívni. Föderalizálni szerették volna Magyarországot, mert mint később Goga nyíltan megírta, „ez (ti. a román nemzeti autonómia) úgy tűnt fel előttünk, mint egy olyan állomás, mely az egyesülés eszméjéhez közelebb visz”. A románok azonban egyelőre óvatosan rejtegették irredenta törekvéseiket, s csak burkolt formában fejezték ki azokat. Am a román kérdést ismerők tudták, miért ragaszkodnak annyira a területi önkormányzathoz.

A magyarországi románok nem követelvén ilyen engedményeket, részt vettek a parlamenti harcokban. Vezetőjük Al. Mocsonyi, előkelő származású, magyar főúri körökkel összeköttetésben álló román földbirtokos volt, aki mellett még

Vicențin Babeș nevét emlegették leginkább. Ők nem helyeselték a passzivisták merev álláspontját, mert az unió revíziójára vonatkozó követelést a románságra nézve veszedelmesnek tartották. Hiszen az unió az ország alaptörvénye volt, aki tehát azt nem ismerte el, az már az állam keretein és egységén kívül kereste céljainak megvalósítását.

A politikai téren passzív erdélyi románság gazdasági és kulturális téren nagy tevékenységbe kezdett. Az 1872-ben alapított Albina lendületes tevékenységgel igyekezett a románság pénzügyi helyzetének megszilárdítását biztosítani. Ugyanakkor a már korábban megalakult Astra kulturális egyesület is kibővítette munkaterületét. Működésük az akkori elég zavartalan magyar–román viszony idején gyümölcsözőnek bizonyult, s inkább Şagunának és híveinek felfogását kezdte igazolni. Ezek ugyanis úgy okoskodtak, hogy a gazdag és művelt románság később annál nagyobb erővel tud küzdeni politikai céljai, a Romániával óhajtott egyesülés érdekében. Már ezért sem helyeselték Rațiu és a többi passzivista magatartását, mely a politikai célok mindenekelőtt való megvalósítására törekedett.

A fenti okok következtében a szerdahelyi határozat után mintegy tíz évig a román kérdést meglehetősen szélcsend vette körül. Ez idő alatt a magyarsággal való viszony nem romlott. Nagyobb izgalmat csak az 1879-i XVIII. tc. okozott, mely elrendelte a magyar nyelvnek mint tantárgynak tanítását a nem magyar tannyelvű iskolákban. A törvényt a román vezetők egy része a román nyelv ellen intézett merényletnek tekintette. A törvényjavaslat hírére a román egyházak vezetői Bécsbe és Budapestre utaztak, hogy a tervezett intézkedés ellen tiltakozzanak. Elfeledték, hogy a törvényt a magyar állam az unió után tizenkét évvel hozta, tehát bőségesen adott időt a románságnak arra, hogy az új államkeretbe beleélje magát; a hasonló intézkedést később a románok Erdély megszállásának már első évében kiadták. Mikor a román püspökök tiltakozása ellenére a törvényt életbe léptették, az addig elég jó magyar–román viszony itt-ott kezdett megromlani. Ez a folyamat azonban csak mintegy jó tíz év múlva lett általános jelenséggé.

A magyar–román viszony további alakulására döntő befolyást gyakorolt a Román Nemzeti Párt megalapítása. Ez a nagy jelentőségű esemény 1881-ben történt, a Nagyszebenben tartott értekezleten. A románság vezetői itt közös programot is megszavaztak, amelynek legfőbb pontjai a nemzetiségi törvény revíziója, új választói törvény és Erdély autonómiájának visszaszerzése voltak. A konferencia ezenkívül kimondotta az egységes, mindenben összetartó román fellépés szükségességét. A határozatokkal szemben Miron Roman görögkeleti metropolita, Al. Mocsonyi, P. Cozma és Vicențin Babeș azon a véleményen voltak, hogy szükség van ugyan egységes román fellépésre, de ennek nem szabad az állam alkotmányával ellentétben lennie. A románságnak nem tanácsos a magyarságot feleslegesen felizgatnia; ellenkezőleg, inkább törvényes eszközökkel kell küzdenie céljai megvalósítása érdekében. Éveken keresztül úgy látszott, mintha ez a mérsékeltbb irányzat kerekedett volna felül. Ám ez csak látszat volt; a szélsőséges irányzat 1884 után annál nagyobb erővel érvényesült a románság vezetői között.

A helyzet megváltozására legnagyobb hatással a Nagyszebenben megindított *Tribuna* nevű román újság volt, melynek élére a román vezetőréteg egyik legérdekesebb képviselője, Slavici került. Mellette Coșbuc, Brote, Albini, később Lucaciú és mások voltak a lap irányítói. A *Tribuna* új és egyre hevesebben támadó irányzatot képviselt a magyarsággal szemben, mégpedig bizonyos romániai körök sugalmazására. Slavici maga is több mint tíz évig tartózkodott azelőtt Bukarestben, ahol a román irodalmi és politikai közélet legelőkelőbb vezetőivel kötött ismeretséget, köztük Eminescuval és D. Sturdza liberális politikussal. Különösen az utóbbi játszott nagy szerepet az erdélyi románság sorsában. A Román Akadémia főtitkára és a Liberális Párt egyik vezetője volt, mikor Slavici-csal közelebbi ismeretségbe került. Ő biztatta Slavici-ot, hogy térjen vissza Erdélybe, és a román nemzetiségi politikának adjon harciasabb jelleget.

Slavici a sugalmazásoknak megfelelően vállalta is az új szerepet. 1884-ben átvette a *Tribuna* vezetését. Nem kis tehetségével, szívósságával és őszinte meggyőződéssel csakhamar

nagy hatást gyakorolt a román közvéleményre. Heves harcot indított a mérsékelt és alkotmányos formákhoz ragaszkodó Mocsonyiék ellen. Felfogása az volt, hogy a románság a maga igazát ne Budapesten, hanem Bécsben keresse, mivel a magyar kormány amúgy sem szolgáltat igazságot. Követelése lényegében és formájában is a dualizmus felbontására irányult. Abrudeanu Rusu és Stoica Vazul később megjelent munkájukban erre vonatkozólag a következőket írták: „A *Tribuna* hangoztatta és tette népszerűvé az erdélyi román társadalom tömegében azt a meggyőződést, hogy nagy faj vagyunk, mely magában foglal mindenkit a *Tiszától a Dnyeszterig*, és hogy e fajnak csak egyetlen kulturális, politikai és gazdasági központja lehet, mely felé irányíthatja tekintetét: Bukarest. A mi napunk Bukarestben kél fel. Ekként oly román kultúrára és öntudatra támaszkodva, amely mögött független királyság áll, amely minket fenntart és bátorít, az erdélyi politika egyre energikusabb lett. Ennek érdekében a világ megmozdult, nemcsak Kolozsvárott, Brassóban, vagy Lugoson, hanem éppen olyan erősen Bukarestben és Iasi-ban is.”

Romániából pedig már a következő évben a nyílt irredentizmus hangja és propagandája hallatszott át Erdélybe. A Carpati Társaság élén álló Secăsanu és Ocasănu felhívást intéztek a román társadalomhoz. „Románok! – hangozott a felszólítás – Bontsátok ki mindenütt a román irredentizmus zászlaját. A családban, az iskolában, a hadseregben, hirdessétek az összes románok között való összetartást és a törekvések közösségét. Mondjátok meg a gyermekeknek a családban, az iskolában, hogy hazánkat széttépték a magyarok. Mondjátok meg a katonáknak, hogy a román föld igazi megerősítése csak Erdély elfoglalásával fejeződik be.” Ugyanezzel a felhívással egyidejűleg a társaság vezetői lázító röpiratokban az erdélyi románokat a magyarok megölésére és a magyar házak felgyújtására buzdították. Az erdélyi magyar–román viszony romlása most már a városokban a középosztály tagjai között és a törvényhatósági gyűléseken egyre nyilvánvalóbb lett.

A *Tribuna* vezetői által irányított harcok hatása alatt 1887-ben a Nemzeti Párt értekezletén újra felvetették a császárhoz

előterjesztendő emlékirat ügyét. A szélsőségesek ezzel a magyar állam ellen akartak tüntetni. Mocsonyiék egy ideig még késleltették az emlékirat elkészítését, de a romániai befolyás erősödése miatt mérséklő tevékenységük sokáig már nem érvényesülhetett. Közben ugyanis Romániában a Liberális Párt ellenzékére jutott, és D. Sturdza elhatározta, hogy az erdélyi kérdést a Konzervatív Párt megbuktatására használja fel. A vele állandó összeköttetésben lévő Slavici-ékat további harcra ösztönözte, a román parlamentben pedig ő maga rendezte a Konzervatív Párt elleni támadásokat. A *Tribuna* valóságos hadjáratot kezdett a román néptömegek felizgatása érdekében. Népgyűléseket rendezett, egyre izgatóbb cikkeket közölt, és az 1889-ben nyilvánosságra került kisdedovársra vonatkozó törvényjavaslattal élesen szembe fordult. Izgató tevékenysége, természetesen, nem volt következmények nélkül. Több sajtóper indult meg, néhány cikkíró, köztük Slavici-ot is elítélték. A perek és az ítéletek azonban csak fokozták a már amúgy is meglévő feszültséget. Ebben a légkörben mondták ki a Román Nemzeti Párt vezetői 1890-ben, hogy a császárhoz intézendő memorandumot most már rövid időn belül megszerkesztik, és küldöttség útján előterjesztik. Ezt most már Mocsonyiék sem tudták hátráltatni. Annál kevésbé, mivel Slavici fogházbüntetésének kitöltése után Sturdza hívására végleg Bukarestbe költözött, és onnan folytatta támadásait Mocsonyiék ellen. Nagyrészt az ő erdélyi és romániai tevékenységére vezethetők vissza különböző memorandumok, melyek a kilencvenes évek elején megjelentek. A romániai egyetemek ifjúságának 1890-i, több európai nyelven kiadott memorandumában a világ egyetemeinek ifjúságát figyelmeztették az erdélyi románok szomorú sorsára és az ebből következő esetleges veszedelmekre. Az emlékirat elég nagy hatást keltett Német-, Olasz- és Franciaországban. 1891-ben megalapították a Kulturális Ligát. (Liga Culturală pentru unitatea culturală a Românilor.) E lépések az erdélyi fejleményeket is sietteték. A román ifjúság memorandumára a magyar ifjúság válaszolt; ám ezt a választ nemsokára követte a magyarországi román egyetemi ifjúság replikája. 1892-ben a már régóta készített memorandumot egy háromszáz tagú román

küldöttség Bécsbe vitte, és ott a magyarellenes körök nagy öröme a császárnak próbálta átadni. A császár azonban mint magyar király nem fogadta a küldöttséget, s a memorandumot sem vette át. A magyar közvélemény e kihívást nagy izgatottsággal fogadta, s mikor Rațiu Bécsből hazatért, tordai lakása előtt tüntetést rendeztek. A felvonuló magyar tüntetők macskazenét adtak és ablakait beverték. A tüntetésről beszámoló újságcikkek azonban csak növelték a románság izgatottságát, s a mindkét oldalon feszült légkört még inkább elmérgesítették. A magyar–román viszony most már általános vonatkozásban is kezdett elmérgesedni. Nem kis mértékben azért, mert a Román Nemzeti Párt a memorandum átadásának évében, 1892-ben megalapította az első néplapot, *Foia Poporului* cím alatt, amely most már a nép között folytatta ugyanazt a munkát, melyet a *Tribuna* a középosztály érdekében már azelőtt nyolc évvel megindított. A következmény a nép lassú megmozdulása volt, mely – természetesen – magyarellenes megnyilvánulásokban jelentkezett. Hatásának méreteire jellemző az a tény, hogy a világháború előtt e lap példányszáma elérte a tízezret.

A magyar–román viszony legnagyobb feszültségét 1894-ben érte el. Ekkor volt a memorandumper, melynek alkalmát a romániai és erdélyi román vezetők egyaránt nagyszerűen kihasználták. A pert megelőző hetekben papok, tanítók, ügyvédek és más intellektuellek bejárták a román falvakat, és mindenütt szolidaritásra buzdították a népet. A per napján Kolozsvárra mintegy tízezer főnyi falusi románt csődítettek be. A hatóságok ez izgatásokra semmiféle keményebb rendszabállyal nem válszoltak, hanem szabad folyást engedtek azoknak. Ez a liberális szellemből következő magatartás nem kis mértékben könnyítette meg a román izgatást. Hieronimy magyar belügyminiszter más módon próbált véget vetni a magyar–román viszony feszültségének. A per kimenetele és a vádlottak elítélése után őszinte lépést tett a kibékülés érdekében. Mivel a románok egyik leggyakrabban hangoztatott sérelme az volt, hogy a román fiatalembereket nem alkalmazzák hivatali állásokban, a belügyminiszter felhívta a román ifjúságot a jelentkezésre. Őszinte szándéka volt, hogy elhelyezkedésüket megkönnyíti.

Mivel azonban ily módon a magyar–román viszony feltétlenül enyhült volna, a Nemzeti Párt előre árulónak minősített minden románt, aki állás céljából a miniszter előtt megjelenik. Valószínűleg e magatartás miatt tiltotta be Hieronimy a román nemzeti komitét működését.

A magyar–román viszony 1895-ben fordulóponthoz érkezett. Ebben az évben Romániában is, Magyarországon is kormányzóváltás történt. Romániában D. Sturdza miniszterelnöksége alatt uralomra jutott a Liberális Párt, Magyarországon pedig báró Bánffy Dezső kormánya következett. Sturdza annak idején az erdélyi kérdést a Konzervatív Párt ellen játszotta ki. Most, mikor kormányra került, nem akart külpolitikai bonyodalmakba keveredni, s ezért a már nagyon felizgatott román közvéleményt igyekezett lecsillapítani. A *Tribuna* vezetőire gyakorolt szelíd befolyás által kevésbé szélsőséges magatartásra hívta fel őket, ugyanakkor pedig messzehangzó beszédeiben tiltakozott az ellen a vád ellen, mintha ő mint Románia miniszterelnöke be akarna avatkozni a Monarchia belügyeibe. Bánffy Dezső ezt a nyilatkozatot tudomásul vette, s ugyanakkor ő maga is lépéseket tett a magyarországi románság lecsillapítására. Előterjesztésére a memorandumper elítéltjeinek megkegyelmezttek, s ezáltal a román vezetők között bizonyos mérsékelt irányzat kezdett érvényesülni. A mérséklet azonban nem tetszett sem Rațiu-nak, sem pedig a Sturdzával ellentétes romániai köröknek. Sturdzát most elérte a nemezis. A Konzervatív Párt éppen úgy kihasználta ellene az erdélyi kérdést, mint annak idején ő cselekedte. Rațiu és társai, akik tovább is szélsőséges és alkotmányellenes harcot akartak, a romániai Konzervatív Pártnál kerestek támogatást, a mérséklet hívei pedig a kormányon lévő Sturdzára támaszkodtak. Ilyenformán Erdélyben is, Romániában is két román irányzat került szembe egymással, s ezek kíméletlenül küzdöttek. A belső harcoknak a magyar–román viszony szempontjából az az előnye volt, hogy most a románok egymás között veszekedve a magyarelles izgatást nem folytatták olyan hevesen, mint annakelőtte. Ezt már azért sem cselekedhették volna meg, mert Bánffy egy külön nemzeti-ségi ügyosztályt szervezett, melynek egyik főtanácsadója éppen

a román kérdés legalaposabb ismerője, dr. Jancsó Benedek középiskolai tanár volt. A fenti tényezők hatása alatt az 1894–95-ben annyira feszült magyar–román viszony a következő évtizedben sokat enyhült, és sokkal kevésbé aggasztotta az illetékeseket, mint a korábbi forradalmi jelenségek.

1905 után azonban újra megindult a leghevesebb izgatás. A közjogi harcok eldurvulása azzal a reménnyel töltötte el a románokat, hogy közeledik a dualizmus fölszámolásának ideje. Ferenc Ferdinánd magyarelles terveiről is ekkor kezdtek először beszélni. A román bankok magyarelles tevékenységének eredményei szintén ekkorra kezdtek kibontakozni. A magyarelles mozgalmak Romániában is megújultak és megerősödtek. Magyarországon az 1906-ban uralomra jutott koalíciós kormány közoktatásügyi minisztere, gróf Apponyi Albert törvényjavaslatai fokozták a románok izgatottságát. Mindezen tényezők együttes hatása alatt a magyar–román viszony újra feszült lett, s most már a világháborúig enyhülés nem is következett be. Ellenkezőleg: a feszültség évről évre növekedett, s a román tömegek olyan izgatására vezetett, amihez foghatót nem találunk a háború előtti nemzetiségek történetében.

A magyar–román viszony ismertetett alakulása csak az uralgó liberális világnézet védelme alatt történhetett meg. Mai szemmel nézve egyenesen elképzelhetetlen az a szabadság, melyet a románság vezetői élveztek Magyarországon. A magyar állam sem az erdélyi románok felizgatását, sem pedig a romániai beavatkozásokat nem akadályozta meg. Nyilvános gyűléseken, sajtóban olyan hangon lehetett beszélni és írni, amilyet más államokban nem tűrtek volna el. 1910-ben például a Román Nemzeti Párt nagyszebeni konferenciáján kétezer főnyi tömeg előtt a következőképpen bírálták a kormányt: „A szabadelvűnek csúfolt politikai rendszer saját bűneinek terhe alatt megbukott. Mint szomorú emléket hagyta azonban reánk a szilágycsehi, dobrai és a jószáshelyi választásokat, ahol a haláltusával vívódó rendszer erőszakossága és brutalitása a bosszúállás örjögésének utolsó pislogását ártatlan román vérbe fűröszötte, és ahol megsemmisülésének orgiáit a honpolgári közszabadságok romjain üzte.” Ugyane gyűlésen a titkár beszámolt

arról, hogy a nagysomkúti választások után gróf Wass főispánnak milyen sürgönyt küldött. „Kénytelen voltam sürgönyözni – mondotta Lucaciu – az akkori főispánnak, kifejezvé, hogy eljárásukból az tűnik ki, hogy ők már meguntak itt Európában maradni, ahol ha nem is a szentesített törvényeket, de legalábbis a humanizmust és a civilizációt tiszteletben kell tartani.” Lucaciu szavainak keménységét N. Comşa szelistyei orvos kifejezései még felülmúlták. Ez utóbbi, beszédében a következőket mondotta: „Uraim! Visszatérve tűzhelyeikhez, mondják meg mindenkinek, hogy most újból eljött az idő, amikor lelkesednünk kell a költő szavain, melyek azt mondják: fogjunk össze valamennyien, akikben román szív van. Akik pedig nem akarnának a mi szavainkra hallgatni, azoknak juttassák eszükbe a költő ama sorait: akik szeretik az idegeneket, azoknak a kutyák egyék meg szívét.” [A „költő” tkp. két költő: az első Aecsandri (*Hora Uniri*), a második Eminescu (*Doina*). Szerk.]

Az újságok cikkei néha elképzelhetetlen hangot ütöttek meg. A nagyszebeni *Foaia Poporului* 1911. augusztus 6-i számában a magyar hegemoniáról a következőképpen írt: „Ők azt mondják, hogy ezer évvel ezelőtt ők foglalták el az országot. Helyes, de mi, románok már kétezer év óta vagyunk itt. Aztán azzal dicsekszenek, hogy ők Magyarországot fegyverrel hódították meg. A zshiványség, legyen az kicsi vagy nagy, mindig lealázó, így hát nem válik dicsőségére egyik népnek sem, ha azzal dicsekedik, hogy azzal jutott egy darab földhöz, hogy azokon lévő lakosokat leölte.” A magyar hatóságok nem akadályozták meg, hogy Lucaciu a *Románul* című laphoz a következő sürgönyt küldje: „Az itteni részekben lakó papság és hívők nemzeti és keresztényi büszkeséggel üdvözlük azokat a vitéz fiatalokat, akik az ázsiai barbársággal szemben az európai, a keresztény és a román nemzeti civilizációnak adtak kifejezést. Bizalommal tömörüljete nagy püspökötök körül, és életemeket szenteljéte továbbra is a nemzeti eszméért vívott magasztos harcoknak. A Lányi–Széchenyi-féle barbarizmus civilizációja kompromittálta az egyházat és az európai civilizáció eszméit.” Magyarországon a *Tribuna* 1912-ben nyugodtan ír-

hatta, hogy „Bihar a mienk éppen úgy, mint a nagyobbára románok lakta Sebes is”. Ennek alapján az újság véleménye szerint Biharban nem lehet Arany Jánosnak szobrot, Sebesen pedig Petőfi Sándornak emléktáblát állítani. Az idézett román újság ugyanabban az évben egy olyan romániai beszédet reprodukált, amelynek leközlése minden más államban a legsúlyosabb büntetést vonta volna maga után. Ilyeneket írt: „Magyarországon a magyarok mint valami janicsárok, mint valami hóhérok nehezednek a románokra. Iskoláinkat, egyházainkat, kulturális intézményeinket akarják megsemmisíteni, ősi nyelvünk helyett pedig az ő turáni nyelvüket akarják reánk erőszakolni. Megbotránkoztató nemzeti vészkiáltás hallatszik Nagyváradról, ahol nemzetünk hóhérjai ugyanazzal a barbársággal vágják ki papnövendékeink nyelvét, mint kivágta volt egykoron Bogár, Bulgária fejedelme azoknak a románoknak a nyelvét, akik nem szlávul imádkoztak.” Egy évvel később a *Poporul Român* „A mi húsvétunk” címmel imádságot közölt, melyben többek között a következő volt olvasható: „A mi húsvétunk kegyetlen és fájdalmas, mert idegenek lettünk azokon a földeken, amelyeket Te Mindenható Isten szüleinknek adtál; szolgák lettünk a mi hazánkban; templomainkat kicsúfolták; iskoláinkban kínoznak minket; román mivoltunkért elfognak, megkötöznak és megvernek minket. Hitünkért szuronyok között harcolunk, míg azután tömlöcbe vetnek minket. Nyelvünkért kínoznak minket, mint Téged a Golgotán; szerencsétlen gyermekeinket pedig begyömöszölik a modern janicsárok iskoláiba, ahol mint a Felfeszítettet ecettel és az idegen nyelvnek mérgével itatják.”

Ilyen és ehhez hasonló hangon írtak a román újságok. Nem lehet csodálkozni tehát azon az általános feszültségen, mely az erdélyi magyar és román nép között a világháború előtti években folyton növekedett. 1914-ben már mintegy ötvenezer példányban olvasta a román nép az ilyen hangon szerkesztett román néplapokat. A magyar állam e szervezett izgatás megakadályozására semmi preventív intézkedést sem tett. Sőt nem is figyelte rendszeresen a román mozgalmakat, és így a szervezett izgatásról nagyon sokszor nem volt pontos tudomása.

Arról sem nagyon tudott, hogy a románság gazdaságilag milyen hatalmasan megerősödött. A román bankok működésére időnként egy-két magyar szakember felhívta a figyelmet, de rendszerint sikertelenül. A háború után a románok pontosan beszámoltak arról az óriási tevékenységről, mellyel a román pénzüzetek a magyarság lábai alól kihúzták a földet. Az 1872-ben alakult Albina, Barițiu megállapítása szerint, 1890-ig ötvenezer erdélyi román családot mentett meg a biztos tönkretűtástől és helyezett szilárd gazdasági alapokra. Az Albina megalakulása után húsz évvel már 28, harminc évvel 75, 1912-ben 145, és 1914-ben 221 román hitelintézet működött. Ezeknek legnagyobb része altruista intézmény volt, jövedelmük egyharmadát, néha ötven, sőt hetven százalékát román nemzeti célokra fordították. Betétjeik is rohamosan gyarapodtak. 1872-ben az Albinának 26 173 aranyforint betéte volt. 1882-ben már 1176 660 aranyforint. Tíz év múlva valamennyi román bank betétjeinek összege 10 111 510 forintra emelkedett. 1902-ben az összes betétek 41 558 344 aranykoronát tettek ki, 1912-ben pedig ez az összeg már elérte a 113 358 172 aranykoronát. Ez az óriási lehetőség magyarázza meg, hogy valósulhatott meg az a világháború után kifejezett igazság, mely szerint román szempontból az „egész Erdély egyetlen gazdag és nagy gyümölcsös kertje volt a takarékbetéteknek”. 1935-ben az erdélyi román bankok szövetsége nagy kongresszust rendezett Kolozsvárott. Ez alkalommal a bankszövetség titkára részletes jelentésben foglalkozott az erdélyi román bankok magyar impérium alatt folytatott tevékenységével, s az eredményeket a következőkben foglalta össze: 1. A román nemzeti eszme megerősítése. 2. A hitelélet megalapítása és a falusi uzsora megszüntetése. 3. Román közép- és kisbirtokos osztály megerősítése. 4. Román intellektuális osztály megerősítése. 5. Román egyházi és iskolai alapok növelése. Ugyanez alkalommal Bălan nagyszombeni ortodox metropolita szintén hangsúlyozta azokat az óriási szolgáltatásokat, melyeket a román bankok tettek a románságnak: „Segélyeket adtak iskolák és templomok építésére, ösztöndíjakat nyújtottak szorgalmas és szegény román ifjakkak, olcsó hiteleket nyújtottak a román parasztságnak, megkönnyít-

vén számukra az idegen földbirtokosoktól való földek megvásárlását.”

Ezek a dicséretes megérdemelt voltak. A román bankok és más hitelintézetek a kiegyezéstől a századfordulóig körülbelül egymillió hold földet vásároltak meg a magyaroktól. A világháború előtti években ez a folyamat még nagyobb mértékben folytatódott. Tíz év alatt Erdély tizenöt megyéjében 160 394 hold földet vásároltak meg. A földvásárláson kívül még más hasznot is hajtottak a románságnak. 1910-ben mintegy hatszáz román embernek adtak kenyeret, s működésükkel a román középosztály további gyarodását segítették elő. Így például a román kisiparos osztály szervezkedését és nevelését támogatták. 1871-ben Kolozsvárott megalakult a román iparossegédek első egyesülete. Az egyesület vezetői rendszeres heti összejöveteleket tartottak, melyeken a tagok szak- és kulturális célokat szolgáló előadásokat hallgattak. Az egyesület elnöke Gr. Silași egyetemi tanár volt. A kolozsvári mintára Brassóban, Szébenben és másutt hasonló egyesületek alakultak, amelyek az óromániai hasonló alakulatok bőséges támogatását élvezték. 1883-ban az egyesületnek 52 tagja volt, és 30-32 inast segített mestersége elsajátításában. A román iparosok nemcsak román, de szász részről is kaptak támogatást. 1911-ben például a szász egyetemi alaphól fenntartott német nyelvű iparos iskolákban összesen 854 román iparos növendéket tanítottak.

E tények bizonyossága szerint a román társadalom szinte minden rétege nagy erőgyarodást könyvelhetett el a dualizmus korában. Az erdélyi magyarság majdnem minden téren hátrább szorult az egyre erősödő románsággal szemben. A magyarságnak nem siettek segítségére a magyar bankok. Senki sem törődött a magyar birtokok és adósok megmentésével, sem pedig a nincstelen és kereset nélküli székelyek sorsával. Mialatt a románság számban és erőben gyarodott, a magyarság folyton gyöngült. Az erdélyi magyarság legéletrevalóbb rétege, a székelység, egyre nagyobb mértékben kényszerült kivándorlásra. 1880-tól 1890-ig 34 162, 1890–1900 közt 22 693 székely vándorolt ki Romániába. A románok számára volt föld, a székelyek letelepítésére nem. A magyarság gazdasági, társadalmi

és politikai téren egyaránt hátrányosabb helyzetbe került, mint a románság. Ennek következtében még a XIX. század elején megkezdődött elrománosodási folyamat tovább fejlődött a dualizmus idejében is. Egy német író megállapítása szerint 1900-ig mintegy háromszáz község románosodott el.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk a nagy ön-bizalmon, mely a románság magatartását jellemezte. A románok sokkal jobban ismerték és látták a magyarság gyengeségét, mint ahogy a magyarok sejtették a románság erőgyarapodását. Ez magyarázza a nagy bátorságot, legtöbbször egyenesen kihívó viselkedést, melyet a románok a magyar állam keretén belül tanúsítottak, aminek néha nagyon érdekes formában adtak kifejezést. 1913-ban, mikor a balkáni háború Románia beavatkozása következtében hatalmas román sikerekkel véget ért, a románság öntudata még jobban megduzzadt. A Román Nemzeti Párt hivatalos lapja, a *Românul*, szinte minden cikkében bizonyosságot tett erről. Goga például nyílt lekicsinyléssel írt a magyar kultúráról. „Nem hisszük – írta a lap február 7-i számában –, hogy lenne a világon egy második olyan dicsekvő és hengegő nép, mint a magyar, pedig sehol nincsenek olyan gyűlöletes hivatalnokok, goromba vezetők és verekedő csendőrök, mint náluk. Hogy szomszédaik felett faji szupremáciát gyakorolhassanak, többek között a magyar nemzeti kultúrára szoktak hivatkozni. Erre hivatkozott e napokban parlamenti beszédében gróf Zichy kultuszminiszter is, aki többek között azt mondta: »A magyar kultúrát a magyar nemzet élő lelke szabja meg... amely mindenható, örök és halhatatlan, és mely megszabja a maga irányát éppen úgy, mint ahogy meg van szabva a csillagok fénye.« Megegyezik, hogy egy-egy erdélyi román, aki a körülmények mostohasága folytán idegen nevelésre van kárhozthatva, felül ennek az állításnak, és meggyengül a saját nemzete erejébe vetett bizalma... Egész bátran elmondhatjuk, hogy a magyar költészet Petőfivel és Arany Jánossal, a magyar próza pedig Mikszáthtal lezáródott. Ma már a budapesti zsidó nemzeti irodalom dominál. Mindezt minden harag és gyűlölet nélkül csak azért írom – fejezte be cikkét Goga –, hogy gróf Zichy kultuszminiszternek bebizonyítsam, hogy egy ilyen irodalom nem

lehet ránk, románokra veszedelmes, különösen mikor a mai román irodalomban sok-sok kiváló tehetség a román nemzeti szellemet juttatja érvényre.”

Az elmondottakból, azt hiszem, világosan látható, mi volt az oka a magyar–román viszony állandó feszültségének. Egész bátran megállapíthatjuk, hogy e viszonyt román részről szándékosan mérgezték meg. A magyarság vezetői nagyon sokszor bizonyosságát szolgáltatták békülő és gyűlölségtől mentes magatartásuknak. Alsó-Fehér vármegye főispánja rendszeresen elment a román ünnepekre, és a „Deșteaptă-te Române”-t felállva hallgatta végig. A dési vármegyeiházát minden nagyobb nehézség nélkül felajánlották az Astra-ünnepség céljára. Tisza István ismételt kísérleteket tett a románság kibékítésére. Sajnos, a magyar kormányok sohasem ismerték eléggé a román kérdés súlyos voltát. Talán az egy Bánffy Dezső kormányát kivéve, egyetlen más magyar kormány sem foglalkozott rendszeresen a dualizmus korabeli nemzetiségi kérdés tanulmányozásával. Ennek, természetesen, megvoltak a maga súlyos következményei. A világháború előtt a magyar–román helyzet annyira reménytelen volt, hogy azon már Tisza jóakarata sem tudott változtatni. A háború végén bekövetkezett összeomlás a két nép egymáshoz való viszonyát gyökeresen megváltoztatta.

II. A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Erdély megrohanása 1916-ban és a nyomában bekövetkezett események már mutatták a románság későbbi magatartását. A megszállott erdélyi területeken maradt románság mindenütt nagy örömmel állott a regátiak szolgálatába. Brassóban a román cserkészek a megszálló csapatok parancsnokságának megbízásából ellenőrző munkát végeztek, az ottani román középiskolai tanárok pedig olyan magyarelleses tevékenységet fejtettek ki, hogy tizenhármuk közül tizenegy a kivonuló csapatokkal együtt az ókirályságba távozott. Hasonló események játszódtak le más vidékeken is. Hatásuk alatt tette meg Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszter ismeretes lépéseit a kultúrzóna meg-

valósítása érdekében. Ugyancsak a románság magyarellenes magatartása váltotta ki az első intézkedéseket a magyar föld további megvásárlásának megakadályozására. Ezek a kísérletek azonban alig érintették a románság helyzetét, mivel a világháború gyorsan közeledett befejezése felé. Amidőn a Központi Hatalmak frontjai összeomlottak, az erdélyi románok vezetői is hozzáfogtak régi álmaik gyakorlati megvalósításához. A wilsoni elvekre hivatkozva, követelték maguknak Erdélyt, s a forradalmi magyar kormány doktrínér emberei nem tudták, mit cselekedjenek. 1918. december 1-jén a magyar kormány által rendelkezésre bocsátott különvonatokon a románság Gyulafehérvárra tódult, hogy ott kimondja Erdélynek Romániához való csatolását.

Ezzel egyidejűleg a románság vezetői a híres gyulafehérvári pontokban államuk jövő politikájának alapelveiül teljes nemzeti szabadságot, közigazgatási és tanügyi önkormányzatot ígértek az együtt lakó népeknek. „Minden nemzet önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből vett egyének által; önmaga látja el közoktatását és igazságszolgáltatását. Teljes sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési jog, minden emberi gondolat szabad terjesztése.” A határozatok sok magyarban túlzott reményeket ébresztettek. Igen sokan arra gondoltak, hogy ezek fogják megszabni a román állam kisebbségi politikáját, s így békés magyar–román viszony kialakulására lehet számítani. Sajnos, a magyarság megint félreismerte a románokat. A határozatokat a románság vezetői valószínűleg azért szavazták meg, hogy az antanthatalmak Franciaországban gyülekező békebizottságaiban Románia iránt kedvező hangulatot keltsenek. A valóságban a román uralom huszonkét esztendeje alatt alig tettek komoly lépéseket az ígéretek teljesítésére.

Ugyanígy nem törődtek az 1919. december 19-én Románia által aláírt párizsi kisebbségi szerződéssel sem, pedig ez a gyulafehérvári pontoknál sokkal kevesebb jogot biztosított a kisebbségeknek. Az anyanyelv szabad használata, egyenlő bánásmód, iskolaalapítási jog, az arányszámnak megfelelő államsegély, a székelyek egyházi és iskolai önkormányzata végered-

ményben nem jelentettek annyit, mint a gyulafehérvári határozatok valóban nagy jelentőségű pontjai. De hiába volt a szerződés nemzetközi jellege, a románok nem akarták betartani. Már az első percben élesen tiltakoztak ellene. Románia legnagyobb politikai pártja, a Ionel Brătianu vezetése alatti Liberális Párt, kezdettől fogva visszautasította. Inkább lemondott, de nem írta alá. Vaida is csak akkor fogadta el, midőn az egyik előkelő francia politikus ezekkel a szavakkal oszlatta el aggodalmait: „Írják csak nyugodtan alá, hiszen ez a szerződés a kisebbségeket nem teszi veszélyesekké. Románosítsák el őket, és váljon egészségükre.” Vaidától a közvélemény oly rossz néven vette „engedékenységét”, hogy csakhamar megbukott, utódai pedig egyre távolabb kerültek a kisebbségi szerződés és a gyulafehérvári határozatok szellemétől. Mikor 1922-ben a Liberális Párt került uralomra, négyéves kormányzása alatt Románia közéletét egészen a kisebbségi szerződés szellemével ellentétes módon alakította át. A párt hivatalos lapja, a *Viitorul* 1923-ban nyíltan megírta: „Már első perctől fogva, mióta a békeszerződések megállapították a kisebbségek fiktív jogait, leszögeztük, hogy ez belenyúlás az államok szuverenitásába, s hogy e jogok nem válnak hasznára sem a kisebbségeknek, sem azok államainak.”

Ilyen körülmények között a magyarság minden téren egyre hátrább és hátrább szorult. A magyar nagybirtokosok földjeinek legnagyobb részét neveltséges áron kisajátították. Ugyanakkor az egyházak és iskolák alapítványait is alaposan megnyirbálták. A római katolikus Státus birtokainak kilencven százalékát sajátították ki, s az unitárius és református egyházi és iskolai birtokok nagy része szintén elveszett. A román kormány intézkedései következtében a román uralom első éveiben mintegy kétszázezer magyar vándorolt ki. Mindezek az események alaposan rácaffoltak azokra, akik a trianoni szerződés aláírása után még reménykedtek egy jobb magyar–román viszony kialakulásában. A tárgyilagos szemlélőnek ugyanis el kell ismernie, hogy az erdélyi magyarságban az összeomlás szörnyű élményének hatása alatt sokáig nem volt semmiféle harcias szellem az új román állam irányában. Az Erdélyben maradt, megriadt, megfélemlített és vagyontól megfosztott magyarság vezetői-

nek nagy része őszinte és tartós kiegyezést, barátságos viszonyt keresett a románsággal.

A magyarságnak az 1918–1920-as időkben tanúsított magatartását legjobban visszatükrözi és megmagyarázza Kós Károly Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal írott *Kiáltó szó* című röpiratában. „Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ott a nap. Reménykedő, bízó, sóvárgó és fájó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki attól. Mert a nap csak haladt lefelé, hanyatlott egyre; eleinte lassan, azután gyorsabban, végül lebukott, és az égen csak a vérveres fellegek maradtak. Most már megdörzsölhetjük szemünket: egyelőre nincsen tovább. Ez a nap lebukott, ennek vége. És arcunkról letörölhetjük a könnyeket. Még a nyomukat is... Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak, és sokan átkozódni is. És sokan álmodozni, és sokan megtanultak sírni is, de a legtöbben a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket, és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén, le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek. De az imádkozás ideje letelt. És el az átkozódás is. Az álmodozásnak is vége, és a sírásnak is... Fölébredtünk, látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az étellel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat. Számba kell venni erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni... A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhetünk, kétmillió magyar... Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akarja, hogy területi és népességben való gyarapodása erőgyarapodást is jelentsen, nem pedig fölös terhet, súlyos kölncöt... Kétmillió magyarra, mint fundamentumra, akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat, melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye, a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi egyfelől akaratumk és erőnk, másfelől Románia józan belátása. Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi, magyar fa-

jú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagyrománia megbízható polgárságot fog nyerni. Alkudni nem fogunk. Elég erőseknek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk, és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk. Kétmillió állampolgár biztos támogatása, avagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia.”

A magyarságnak ez az első célkitűzése azonban csakhamar túlságosan merésznek bizonyult. Az első két évben már a fundamentum sem volt az, aminek Kós gondolta. A kétmilliónyi magyar mintegy háromszázezerrel apadt le. A nemzeti összetartás és öntudat sem volt olyan erős, amilyenre Kós számított. Azonkívül a román vezető férfiak elejétől kezdve egyetértettek abban, hogy a kisebbségi követelések közül kettőt soha, semmi körülmények között sem fognak megadni, ez a kettő pedig: a nemzeti és területi autonómia és a kisebbségek mint közjogi egységek elismertetése. Ilyenformán tehát az első és román szempontból talán szélsőségesnek nevezhető program szinte magától elesett. A román kormány a fenti programot valló Magyar Szövetséget elejétől fogva ellenezte, és megalakulása után nemsokára véglegesen feloszlatta. Igen veszedelmesnek tartotta a minden rendű és rangú magyarokat magában foglaló alakulatot. Ezért a magyarság vezetését az 1922. december 28-án alakult Országos Magyar Párt vette a kezébe. Ennek célkitűzései között nem szerepelt a nemzeti, illetőleg a területi autonómia, sem pedig a magyarságnak mint közjogi egységnek elismertetése. Beleilleszkedve az új állam törvényes kereteibe, mindvégig alkotmányos alapon állott, és sohasem cselekedett ahhoz hasonlókat, amelyet annak idején a dualizmus korában a Román Nemzeti Párt elkövetett. De nem is cselekedhetett volna, mert az egész nemzetiségi kérdést másképpen kezelték Romániában, mint a régi Magyarországon. Előzetes cenzúra lévén, a tömegeket sem lehetett olyan módon nevelni, mint ahogy azt a román lapok tették a román néptömegekkel a dualizmus korában. A magyarság gazdasági erői rettenetesen megfogyatkoztak. Álmodni sem lehetett olyan tevékenységről, mint

amilyet annak idején a román bankok folytattak. A magyar bankok nem kaptak visszaleszámítolási hitelt, s munkájukat az állam minden módon akadályozta. A magyar középosztály megmaradt része részben az egyházaknál helyezkedett el, részben pedig egyes állami intézményeknél tartotta meg régi állását. Az intranszigenens és államellenes magatartásnak tehát külső és belső feltételei, alapjai egyaránt hiányoztak. Ilyen körülmények között valóban őszinte volt a magyarság vágya egy békés magyar–román viszony után. Csupán magyarságukat szerették volna megőrizni. De a román kormány, különösen pedig a liberális párti kormányok éppen magyarságukat akarták elvenni, mint ahogy Anghelescu közoktatásügyi miniszter az alkotmány 1823-as módosítása alkalmával nyíltan kijelentette: „A magyarok a román állampolgárság mellett nem maradhatnak meg magyaroknak.”

Anghelescu politikáját valóban mindig ez a szempont határozta meg. Ezért románosította el fokozatosan az egykori magyar nyelvű állami iskolákat, ezért rendelte el a földrajz, alkotmánytan és történelem román nyelven való tanítását a magyar nyelvű iskolákban, ezért záratott be mintegy kétszáz-kétszázötven magyar felekezeti elemi iskolát és mintegy huszonöt-harminc középiskolát, ezért rendezett mindegyre megismétlődő nyelvvizsgákat a magyar tanítók és tanárok számára, nem is beszélve más jellegű, de ugyanilyen természetű intézkedéseiről. Természetesen ezek a románosító törekvések óriási izgatottságot keltettek a magyarság körében. Különösen a magyar középosztály hangulata lett egészen elkeseredett és románellenes. Sőt a legtöbb helyen a falvak népe is megmozdult, és felekezeti iskoláinak védelmében egyre nagyobb áldozatokat hozott. Ilyenformán lassanként feszültté lett a viszony a románság és magyarság között. Anghelescu hírhedt törvényei az elemi oktatás és magánoktatás szabályozásáról, valamint az új érettségi vizsgára vonatkozó törvény a magyar kultúrára ismételten súlyos csapásokat mértek. A magyarság vezetői tőlük telhetően védekeztek. Az egyházak gyűlésein és kiadványaikban tiltakoztak és határozatokat hoztak. De a nagy tömegeket nem tudták megszervezni, mert erre a román kormány nem adott semmiféle le-

hetőséget. Cenzúra és ostromállapot idején gondolni sem lehetett a magyar falvak százezreinek beszervezésére. Ezért az iskolaharc nagy részét úgyszólván a középosztály vívta és viselte nagyon sok kitartással és áldozattal. De hiábavaló volt a küzdelem. Anghelescut sem a királyhoz intézett felségfolyamodványok, sem a magyar nőknek a királynénál való megjelenése, sem pedig a népszövetségi panasz nem állította meg útjában. Törvényeit megszavaztatta és irgalmatlanul végrehajtotta. A magyarságnak bele kellett törődnie a törvények által teremtett új helyzetbe. De visszahatásképpen egyre jobban erősödött a románsággal szemben való gyűlölete, ami természetesen csak viszonzása volt a román részről megnyilvánuló, sokkal nagyobb mértékű gyűlöletnek és rosszakaratnak.

Az iskolaharc után mintegy hat évre aránylag szélcsend volt a magyar–román viszony történetében. A liberális kormány bukása után a Magyar Párt együttműködött az Averescu-párttal az 1927-es választásokon. Később a Maniu-kormány alatt még bizonyos enyhülésről is lehetett beszélni. Maniu a kisebbségi kérdésben sokkal megértőbb volt, mint a liberális párti politikusok, s ezért egypár kiáltóbb sérelmet orvosoltatott. Utána a Iorga-kormány szintén bizonyos jóakaratról tett tanúbizonyságot. De már 1932 után bekövetkezett a nagy változás.

A románság vezetőinek gondolkodásában a világháború után két uralkodó vágy figyelhető meg: az egyik a román közélet demokratizálására, a másik a románság meggazdagodására irányult. Egyelőre a legtöbb román ezt a két célt tartotta a leg-sürgősebbnek. Ekkor még csak keveseknél merült fel az új nacionalista gondolat: a Romániában élő nem románok elrománosítása vagy teljes megsemmisítése. A demokratizálásra és a meggazdagodásra irányuló áramlatok, természetesen, egyformán szerepeltek a különböző román pártok programjában. A pártok azonban legtöbbször csak a hatalom megszerzését, illetve megtartását munkálták, rendszerint megfelelkezve a mélyebb és távolabbi eszmei célok megvalósításáról. Az Astra fennállásának 75. évfordulója alkalmából 1936-ban Balázsfalván rendezett ünnepen a szónok, Macavei püspöki vikárius, találó szavakkal foglalta össze a román gondolkodás 1918 utáni

ismertető jeleit. „Eljött hát szabadságunk korszaka – mondotta többek között –, és az egységes hit helyébe, mely annak idején bizalmat, áldozatot és az etnikai elv érdekében indított harcot követelt, az egyénekre törött nemzet tagjaira a különböző jel-szavak áradata özönlött politikai rendszerek ruhájába öltöztetve, mely rendszerek mindegyike csalékonyan hirdette, hogy egyedül ő hivatott arra, hogy mindenki számára elhozza harc és áldozat nélkül a kényelem és vagyon legnagyobb jótéteményét... Népi valóságunk alapjai kezdettek összeomolni, a hit és az etnikai felelősség, a családnak a természetes intézménye meggyengült, és ama harc helyett, amely megnemesít és megtisztít, a saját örökségünk érdekében hozott áldozat helyett, egyre inkább az önző élőködést, a kényelmes és mások munkáját kihasználó magatartást művelték.”

Ilyen magatartás mellett nem lehet csodálni, ha a románság sajátos nemzeti és szellemi értékei kezdtek háttérbe szorulni. A meggazdagodás és a politikai harc lassanként háttérbe szorított minden más elképzelést. Ez azonban, ha a románságra nézve hátrányos is volt, a magyarság szempontjából sok tekintetben előnyösnek bizonyult. Elterelődött a figyelem róluk, s így a kulturális és gazdasági szervezetek lassanként megkezdhették tevékenységüket a magyarság között. A Minerva, a Gazdasági Egyesület, a *Magyar Nép* című népújság, az Erdélyi Szépmíves Céh, az *Erdélyi Helikon*, a bankok és a szövetkezetek nyugodtabban végezheték munkájukat, mint az első liberális kormányzás ideje alatt. Hatásuk alatt csakhamar kezdett kialakulni az erdélyi magyar kultúra és gazdasági élet új harca. A harmincas évek előtt már megindult a szövetkezeti élet amaz örvendetes fejlődése, mely különösen a Székelyföldön a magyarok tízezreinek jelentett gazdasági előnyöket. Ugyanakkor a magyarság élelmesebb rétegei ellepték az erdélyi városok addig sokszor megközelíthetetlen világát, és kezdték megvetni lábukat az új területeken. Brassóban, Meggyesen és másutt megszorodott a magyarság száma. A mezőségi falvakban a nép új öntudatra ébredt, és szívós munkával kezdett szép kis birtokokat szerezni magának az agyontámogatott és földreform által olyan földek birtokába jutott románoktól, akik nem tudták, mit

cselekedjenek a nekik juttatott földekkel. Hiába volt a magyarság nagyobb adókkal való megnyomorítása, a közigazgatás és csendőrség nyomása, az életrevaló magyar rétegek nagyon sok helyen előretörték. Úgy látszott, mintha az eredmények hatása alatt helyreállna az egyensúly a románság és magyarság között, aminek következtében egymáshoz való viszonyuk is megjavulhatott volna. Amíg ez a viszonylagos szélcsend tartott, nem is volt különösebb feszültség a két nép egymáshoz való viszonyában.

Az 1930-as évek elején azonban megváltozott a szellemi és világnézeti helyzet. A román közéletben előretörték a nacionalizmus szélsőséges képviselői. A Vasgárda híveinek száma megnövekedett, s ezáltal tevékenységük is egyre nagyobb hatást gyakorolt a román közéletre. A hitlerizmus uralomra jutásával a belső erőket külpolitikai vonatkozások is növelték, ami a kisebbségek helyzetében csakhamar végzetes változást idézett elő. Megindult az a hadjárat, mely a kisebbségek teljes letörésére, elrománosítására vagy az országból való kiűldözésére irányult. Főleg magyarelles élel, részben az anyaországi revíziós mozgalmak visszahatásaképpen. Bethlen István angolországi előadásai, valamint a francia és német – revízió melletti – nyilatkozatok felkorbácsolták a román közvéleményt a magyarok ellen. A Székelyföldön már régebben meglévő román újságok megindították ismeretes hadjáratukat az állítólag elmagyarosodott székelyföldi románok „visszarománosítására”. Az *Astra*, a román újságok és társadalmi egyesületek egyaránt rávetették magukat a kisebbségi kérdésre. Napról napra közölték izgató cikkeiket, melyekben felhívták a románság figyelmét a kisebbségi veszedelemre. A *Curentul* hónapokon keresztül izgatta a román közvéleményt az általa „román népszavazásnak” minősített külön rovatával, melynek cikkírói az ország minden részéből igenlőleg feleltek az újság kérdésére: „Igaz, hogy a kisebbségek gazdagabbak és jobb viszonyok között élnek az őslakó románságnál?” Vaida megindította hírhedt „*numerus valachicus*”-mozgalmát, s nyomában más román közéleti férfiak is hónapokon, sőt éveken keresztül közölték a vállalatok és gyárak alkalmazottainak arány-

számára vonatkozó kimutatásait. „A gyárak és vállalatok a kisebbségek kezében vannak” – hangoztatták mindegyre. Csakhamar törvényt szavaztak meg a román nemzeti munka védelméről, melynek folyományaképpen a kisebbségek ezrei és ezrei veszítették el kenyerüket. A román sajtó uszítása olyan szörnyű légbört teremtett a magyarság számára, amilyenről azelőtt sohasem volt szó. A kisebbségi munkásokról vagy alkalmazottakról az *Universul* például úgy írt, mint leprásokról. „Leprele minoritare”, ez volt a magyarok jelzője. A minden téren rendszeresen űzött kisebbségellenes és magyarellenes hadjáratnak, természetesen, megvolt a maga szörnyű visszahatása a magyarság gondolkozásában is. Mégpedig most már az egész magyarságéban, ideértve a falvak lakosságát és a munkásságot is. A falvakban dühöngő csendőrterror, a Székelyföldön érvényben lévő kultúrzóna és az odatelepített román tisztviselők garázdálkodása a magyar nép százezreit töltötte el a legnagyobb elkeseredéssel. Így alakult ki 1935 óta az a szörnyű feszült és gyűlölettől terhes viszony, mely azóta majdnem állandóan fennállott a románság és magyarság között. A magyarságban egy soha nem sejtett, szinte apokaliptikus méretű érzés fejlődött ki az öt mindenféleképpen nyomorgató románsággal szemben. Ennek a szélsőséges lelkiállapotnak adott szép kifejezést a már azóta örök álmát alvó Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* című költeményében. A hatalmas, hat részből álló mű minden sora arról a mély lelki élményről beszél, mely a magyarság legnagyobb részét sohasem sejtett erővel kapcsolta össze a nemzeti szolidaritás és az elnyomó ellen érzett gyűlölet megnyilvánulásában. A zord keménységű verssorokból csak úgy árad a magyar lélek feszültsége:

*„Mit nékem most a Dante terzinái,
s hogy Goethe lelke mit hogyan fogant,
mikor tetszhalott véreimre
hull már a föld és dübörög a hant,
mikor e bús kor harsonája
falakat dönt és lelket ingat,
mikor felejtett, ősi szóra*

kell megtanítani fiainkat,
 mikor rémít a falvak csendje
 s elönt a semmi árja minket,
 és szülni kell és nemzeni
 s magunk képére kalapálni
 vánnyadt gyermekeinket!
 Mit bánom én a történelmet
 s hogy egykoron mi volt!
 Lehetsz-e bölcs, lehetsz-e költő,
 mikor anyád sikolt?
 Európa, én nagy mesterem,
 lámcsak, mivé lett fogadott fiad:
 mily korcsbeszédű, hitvány,
 elvetemült és tagadó tanítvány, –
 addig paskolta áztatott kötél,
 míg megszökött és elriadt.
 Fáj a földnek és fáj a napnak
 s a mindenségnek fáj dalom,
 de aki nem volt még magyar,
 nem tudja, mi a fájdalom!
 Vallom, hogy minden fegyver jogtalan,
 a szelíd Isten könnyezett s úgy tanította ezt,
 ám annak kezében, kit fegyver szorongat
 a fegyver megdicsőül és ragyogni kezd.
 Ezért nem is hányódom már magamban.
 Vallom, hogy igazam nincs
 és mégis igazam van
 és mától fogva énnekem
 örökre ez az énekem:
 epévé változzék a víz, mit lenyelek
 ha téged elfelejtelek!
 Nyelvemen izzó vasszeget üssenek át,
 mikor nem téged emleget,
 hunyjon ki két szemem világa,
 mikor nem rád tekint
 népem, te szent, te kárhozott, te drága!”

Az izzó szenvedélytől fűtött szavak híven fejezik ki a magyarság lelkiállapotát az 1933-tól 37-ig terjedő időben. A magyar-román viszony 1937-ben érte el a legnagyobb feszültséget. Minden izgatás nélkül – mert hiszen az egész korszak alatt cenzúra és ostromállapot volt –, a székelyföldi magyarság az 1937-es választásokon szembeszállott a töltött fegyverrel eléje álló román katonasággal, és több helyen sortüzet kapott. Magyar emberek adták életüket a magyar eszméért. Ez a hatalmas feszültség most már a román vezetőköröket is megdöbbsentette, és megpróbálták lecsillapítani. 1938-ban a királyi parancsuralom bevezetése a politikai pártok feloszlátását és a kisebbségek ellen addig oly gyakran megindított rendszeres uszító hadjárat megszüntetését eredményezte. Felállították a ún. kisebbségi minisztériumot, amely azonban semmi különleges hatáskörrel nem rendelkezvén, csak formai megoldásokat keresett. Az elnyomás lényegében nem változott. De ekkor már a kisebbségek, s különösen a magyarság is új erőre és öntudatra kapott a nemzetközi események hatása alatt. Csehszlovákia bomlása, a Felvidék és Kárpátalja visszatérése egyre növekvő reménnyel töltötte el a magyarokat. Közvetlenül a bécsi döntés előtti idők voltak a legnehezebbek. De végre az is megtörtént, és az erdélyi magyarság kétharmada visszatért az anyaországához.

A második bécsi döntés új helyzetet teremtett a magyar–román viszony kérdésében. Az új helyzetnek megfelelő új viszony körvonalai még homályosak. Egyelőre mindkét részről úgy látják, hogy a másik oldalon még nagyobb a gyűlölet, mint valaha. Románia rádióállomásai valósággal sugározzák a halálos gyűlöletet és a magyarság elleni vészes fenyegetés hangjait. Magyarországon sokkal mérsékeltebb a visszahatás a hivatalos nyilatkozatokban és a sajtó cikkeiben. De a közvélemény sokkal élénkebben és hevesebben reagál a romániai kihívásokra. Az országban, s különösen Erdélyben egyre jobban terjedő katonanépek szövegéből következtethetünk azokra az érzésekre, amelyek az erdélyi magyarságban felébredtek a románsággal szemben. Ebben a helyzetben kétségkívül nagy óvatosságra, erélyre, de ugyanakkor megértésre is van szükség. Tanulnunk kell azokból a hibákból, melyeket a dualizmus magyar kormá-

nyai és a háború utáni Nagyrománia kormányai egyaránt elkövettek a nemzetiségi kérdés kezelésében. Nagyon fontos az, hogy a románság megbéküljön az új államjogi helyzettel, de ugyanakkor ne érezze magát megvetett és lenézett népnek. Nagyon fontos az ő érzéseikkel való számolás és az irántuk tanúsított bánásmód formája és lényege. Jóakarató fellépéssel, érzékenységük kímélésével feltétlenül eredményeket lehet elérni. Arra nemigen számíthatunk, hogy belátható időn belül lemondjanak régi álmaikról. De ha a magyar államnak megfelelő ereje, erkölcsi tekintélye és szilárdsága lesz, akkor lassanként bele fognak törödni új helyzetükbe. Az izgatás lehetőségét pedig – legalábbis az országon belül – mindkét részről meg kell akadályozni. Ha ez sikerül, remélhető a békésebb viszony kialakulása a két nép között. Azonban csak akkor, ha majd a háború végeztével Európa új rendje végleg kialakul és megszilárdul.

IRODALOM

A magyar–román viszony történetére Jancsó Benedek munkái az alapvetők. Az abszolutizmus idejében lejátszódott magyar–román baráti tüntetéseket az 1931-ben megjelent *Erdély története* c. műve ismerteti (324.). E korszakról szól Mester Miklós könyve is: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*. Bp. 1936. A kiegyezés körüli fejleményekről és a dualizmus korának magyar–román viszonyáról a legrészletesebb leírást Jancsó Benedek másik könyvében találjuk: *A román irredentista mozgalmak története*, Bp. 1920. Lónyay kísérletét, Klapka tapasztalatait, valamint az egész XIX. század végi fejlődést itt rajzolja meg. A *Tribuna*, Slavici és Sturdza szerepe, a memorandumper minden előzményével és következményével együtt, e könyv egyik legérdekesebb része. A román gyűléseken és a sajtóban élvezett nagy szabadságról fogalmunk lehet Jakabffy Elemér tanulságos kiadványából: *Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt*, Lugos, 1931. Az egyes beszédek és újságcikkek innen valók. Az Albina és más román gazdasági szervezetek munkájáról az erdélyi román bankok Solidaritatea szövetségének főtítkára számolt be a szövetség által rendezett 1935-i erdélyi gazdasági kongresszuson. A beszámoló a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia tanárainak folyóiratában, az *Observatorul Social-Economic*-ban jelent meg, 1935. (140. és köv. l.; Congresul Economic al Ardealului). A román kisiparosok szervezkedésére vonatkozó adatok uo. 1931. (322. és köv. l.) Din activitatea Uniunei Comercian-

ților, Industriașilor și Meseriașilor Români din Cluj c. alatt. A székelyek kivándorlásával Hegedüs Lóránt foglalkozott *A székelyek kivándorlása Romániába*, Bp. 1902. A háromszáz magyar község elrománosodásáról és az erdélyi falvak nemzetiségi változásairól ír Heinrich Sigmund: *Deutschen-Dämmerung in Siebenbürgen*, Meggyes, 1931. A világháború után kialakult erdélyi magyar–román viszony történetének legfontosabb anyaga a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat évfolyamaiban található. Ez a folyóirat 1922 óta gyűjti és közli a román uralom alatt élő magyarság helyzetére és életére vonatkozó megbízható anyagot. Szerkesztője dr. Jakabffy Elemér, eleinte dr. Sulyok Istvánnal és dr. Fritz Lászlóval együtt, később pedig egyedül vezette a maga nemében páratlan folyóiratot. Aki a román uralom történetével foglalkozik, ezt a nagyszerű anyagot semmiképpen sem nélkülözheti. Bőséges román lapszemléje, a hivatalos román nyilatkozatok tömege egyaránt biztosítják a tárgyilagos szemlélet lehetőségét. A feldolgozások közül legértékesebb Szász Zsombor híres könyve: *Erdély Romániában*, Bp. 1927, mely az eredetileg angolul írott mű magyar fordítása. E könyv 1927-ig viszi az események fonalát. Méltó folytatása mai napig hiányzik. 1927 után az erdélyi magyar–román viszony alakulásával legalaposabban a *Magyar Szemle* c. folyóirat munkatársai foglalkoztak. Elsősorban Jancsó Benedek, ennek halála után főleg Szász Zsombor, Barabás Endre s különféle álnevek alatt e sorok írója. Előadásom jórésze e tanulmányokra, illetve saját adatgyűjtésemre támaszkodik.